

Tájformálás: a nemzetek önkifejezésének eszköze

Landscape shaping and national identity

LEKTOR | JÁMBOR IMRE

TÁJ ÉS SZÜLŐFÖLD

A táj „a társadalmi igényeknek megfelelően a bioszférából nooszférává alakított, emberi-esített természet, emberi környezet”¹, vagyis a tájat formáló társadalom tükré. Igaz ez Erdélyre is, ahol a kedvező természeti adottságokat kihasználva, azokba szervesen beépülve tudott a hagyományos tájhasználat, a különböző etnikumok építészeti kultúrája és az arisztokrácia több évszázados kapcsolatrendszere egyedi tájjelleget kialakítani. A nooszféraként értelmezett, kultúra és civilizáció burkát képező kollektív emlékezet Erdély esetében egészen a trianoni csapásig fejlődött, vastagodott. Erdély elcsatolásával azonban olyan társadalmi és politikai folyamatok bontakoztak ki, melyek semmibe vették a nemzet megmaradása érdekében is fontos, sokunk számára a transzilvanizmus részeként értelmezhető, hagyományokban gyökerező tájkultúrát. Ezáltal annak az eszmei, kulturális háttérnek a tudatos elsovasztása indult meg, mely a tájfogalom földrajzi, fizikai kereteit

folyamatos szellemi jelenléttel kiegészítve, a tájat a nemzeti identitás egyik fő kifejezőjévé emeli.

Egy táj részletei, ciklikus változásai, a táj élménye, a tájban lejátszódó események, a tájképek összefüggő sorozata az emberi egyedfejlődés legfogékonyabb – gyerekkori – korszakában erőteljesen belevésődik tudatunkba. Ezeket a mindennapi életünket formáló élményeket – mint pszichológiai értelemben vett „gyerekszobánkat” – soha nem felejtjük el. Meghatározóan hatnak a viselkedésre, az önismeret, önkontroll, jellem, erkölcs alakulására. Meghatározzák egy adott helyen élő közösség tájtudatát, táj-jövőképét. Így válik a táj szülőfölddé.

TÁJ ÉS TÁJKÉP

Az utóbbi 60 évben az erdélyi tájra rányomta bélyegét a rablógazdálkodás a gyors és lehető legnagyobb gazdasági haszon reményében. A táj szellemi megközelítése, a táj és társadalom közös jövőjének biztosítása háttérbe

szorult. Mai napig nem tudatosult a 21. századi erdélyi társadalomban, hogy a tájformálás felelősség, olyan vállalás, melyet személyes lelki és szellemi indítékok nélkül nem szabad végezni. Az erdélyi tájjelleg az 1989-es politikai „fordulat” óta legalább annyi veszteséget tudhat magáénak, mint a kollektivizálás, a falurombolás és az erőszakos lakótelep-építési politika időszakából származó károk.

Napjainkra Erdély-szerte méltatlan környezeti állapotok tapasztalhatók. A jelenlegi helyzet kialakulásának okait vizsgálva a következők állapíthatók meg:

1. Romániához csatolásával Erdély sokszínű etnikai, vallási, ideológiai, kulturális sokszínűségét a bizánci hagyományokból építkező ortodox civilizáció államszervezete minden áron igyekezett (és igyekszik napjainkban is) saját egységébe beolvasztani. Ez a nemzetállami törekvés a hagyományokra épülő településképet, tájhasználatot megingatja, átalakítja. Komoly problémát jelent tehát a korábbi etnikai arányok lényeges módosítása, mely a kulturális sokszínűség elvesztéséhez vezet. A többség egyre erőteljesebb jelenléte és a kisebbség politikai kiszolgáltatottsága egy balkáni társadalomhoz, ezáltal pedig egy, a Kárpát-medence tájkultúrájától idegen, az itt kialakult értékrend szerint igénytelennek tűnő táji és települési környezet kialakulásához vezet.

2. A gazdaságban, illetve a gazdaságpolitikában a 20. század második felének évtizedeiben végbement átalakulások: az erőltetett (és teljességgel ésszerűtlen) iparosítás, illetve az ezzel párhuzamos és ennek szolgálatába állított mezőgazdasági kollektivizálás egész Erdély területén siralmas állapotokat teremtett, táji örökségünk fokozatos felszámolását

11

31

eredményezte. Megszüntette a tájfejlődés folyamatában elsőrendű szerepet játszó ember-természet közti közvetlen függőségi viszonyt, a falusi, röghöz kötött lakosságot elszakította-távolította a tájtól, a városi kultúrát megteremtő nemesi-polgári réteget száműzte. Csupán néhány nagyüzemi termelésre alkalmas terület őrizhette meg hagyományos tájjellegét, a történelmi városrészek pedig, mint tudjuk, az utolsó pillanatban bekövetkezett fordulat révén menekültek meg a „szisztematizálástól”. Ehhez adódik még ráadásnak az 1990-es évektől a nyugat-európai „civilizáció” egyre erősödő utánzása. Az erőszakosan és széles körben elterjedő „modern” életmód-modell, valamint ennek különböző - nemzeti értékeink szempontjából általában rossz-értelmezései a tájképben is megjelennek. A régóta áhított, de lassan történő privatizáció nem veszi figyelembe a helyi kötődést, az örökség visszaállítását, csupán az anyagi kártérítést tűzte ki célul. Így nem meglepő, hogy

Erdélyben a táj iránti érzékenység sokkal kisebb, mint a táji hagyományait ma is őrző országokban.

3. A felgyorsult társadalmi fejlődésre a tájhasználat és tájvédelem szempontjából megfelelően reagáló szakembergárda, a szakirányú (tájépítészeti, településtervezési) képzés hiányában, nem áll rendelkezésre. Szakemberek nélkül az egyre tornyosuló konkrét kérdések megoldása várat magára. A tájépítészeti feladatokat részlegesen felvállaló, a szakmai határterületek képviselőiből kikerültek, illetve a maguknak szót és hatáskört szerző laikusok komplex szemléletet és gyakran hozzáértést nélkülöző beavatkozásai nem képesek megoldani a feladatokat. Mert bár a tájkonfliktusok megoldása, a településmegújítás nem egy szűk szakmai csoportra hárul, hanem társadalmi cél, az értékek felismerése, az akcióprogram kidolgozása, irányítása mindenképpen hozzáértő, képzett szakember feladata lenne.

4. A jogi szabályozás és a területi tervezés kialakulatlansága egyelőre

működésképtelenné, lehetetlenné teszi a szubszidiaritás elvének alkalmazását a tájtervezés folyamatában. Románia központi regionális felosztása csak az 1990-es években kezdődött meg. Sajnálatos – de a román politikát ismerve előrelátható – módon ez a felosztás nem követte a logikus földrajzi-etnikai adottságokat szem előtt tartó, történelmi regionális határokat. Ez szintén magyarázata annak, miért van tájkultúra, településkép és környezeti kultúra szempontjából is nehéz helyzetben ma nem csak Erdély, de egész Románia. Mert vitathatatlan, hogy Erdély egységes területe mind gazdaságilag, mind társadalmilag meghatározó szerepet tölt be Románia térszerkezetében.

TÁJ ÉS TÖRTÉNELEM

„A tájalakulás több évszázados, esetenként akár évezredes folyamat, melyet az egyéni és közösségi érdekek erőteljesen befolyásolnak. A táj, mint élettér, tudatos és tudattalan emberi tevékenységek együttes következményként alakult ki, egy adott hely és az ott élő emberek szellemiségén alapszik.”² Egy hely, egy vidék, bár fizikailag létezik, mint a helyhez kötődő emberi közösség élettere, önmagában még nem táj. Az ott élők memóriája, szellemisége: hiedelmei, hagyományai, kultúrája révén válik azzá.³ Ahhoz, hogy megértsünk egy tájkultúrát, az egymást követő generációk tájszemléletének alakulását is ismernünk kell:

21

2 | Fekete A. (2004): Hagyományok, tájszemlélet, tájfejlesztés, Ókotáj, 33-34. szám, Budapest, 87-92.

3 | Eptistle to Burlington (1731)

4 | Cros Kárpáti Zsuzsa (2001.): A táj: a hely memóriája, Táj 21 Konferencia előadásai, Budapest

4 |

hogyan látták, érzékelték, értékelték és ennek függvényében, hogyan alakították környezetüket. Táj kultúra és nemzeti identitás összefüggései kézenfekvőek a különböző nemzetek kultúrtörténetében. A táj formálása olyan tartós jelek tudatos kialakítását, elhelyezését jelenti, mely jelképrendszere segítségével egyértelműen megmutatja az illető tájrészlet kulturális hovatartozását. A nagytájak összessége maga az ország, az egyes tájrészletek összerakásából kialakuló kép pedig az országban lakó nemzet vagy nemzetek közösségeinek összetartozását, vagy éppen ezek kulturális különbségeit jelzik. A gazdag, változatos tájképet a különböző természetföldrajzi adottságokon túl az eltérő kultúrák keveredése biztosítja. A tájalkotás sok esetben a nemzetek közti versengés, rivalizálás tárgyát képezte és képezi most, a nemzeti önkifejezés egyik eszköze. Amely nemzet ezzel bánni tud, az a helyhez, tájhoz való kötődését, társadalom és táj kapcsolatának folytonosságát a lehető leghatározottabban tudja megmutatni. Amely nemzet ezzel úgy tud bánni, hogy saját érdekében másokat is érvényesülni hagy, az a tolerancia szép példáját mutatja, melyből hosszú távon ő is kellőképpen profitál.

Az angol Shaftesbury 1712-ben „Letter concerning design” című művében a kertművészetben és tájalkításban (de egyéb művészetekben is) kifejezésre jutó „nemzeti íz” („national taste”) szükségességéről ír. Alexander Pope angol filozófus életművében,

az „Essay on criticism”-ben párhuzamot von az angol és a francia nemzetek között. Az angol tájképi kertmozgalom klasszikus példájaként említhető, Bridgeman, majd William Kent által Stowe-ban kialakított korai tájképi kert az önkényuralmat szimbolizáló Versailles-i barokk kert ellenpéldájaként említi⁴. Az összehasonlítás lényege: a természet győzedelmeskedik a művészet fölött, a szabadság a zsarnokság fölött, és végső soron az angol nemzet a francia nemzet fölött. Pope művében a Tájképi Kert (mint a nagy léptékű tájalkítás első tudatos példája) először azonosul Angliával, a felvilágosult brit életelmével, mely felfogás a következő évszázadokban világszerte ismertté és elfogadottá válik.

A német példa az útkeresés, a vívódás kézzelfogható bizonyítéka ebben a tekintetben. Christian Cay Lorenz Hirschfeld főművében, a „Theorie der Gartenkunst”-ban sajátos német stílus, tájkarakter kialakításának lehetőségére és szükségességére céloz⁵. Szerinte a német tájalkításban az arany középut lenne a helyes a francia természetellenes („Unnatur”) barokk és a brit természetközeli tájkert szolgálai utánzása („sklavischen Nachahmung”) között.

Bár a kertet (még ha tájkert is) a tájjal azonos súllyal említeni nem

minden esetben ildomos, jelentősége a tájkép szempontjából jóval nagyobb, mint első hallásra tűnhet: a kert - filozofikus megközelítésben - az édenkert földi másaként, „az emberiség egyik legjobb találmánya és eszköze, hogy otthon érezhesse magát ebben a világban”⁶. Érthető hát az a folyamatos törekvés is, melynek célja a vad természet, a „kozmosz”⁷ határán kívül eső idegen területek meghódítása. Ha „a tájtervezés nem egyéb, mint a parkosítás, sőt a várostervezés kiterjesztése”⁸, akkor még nyilvánvalóbbá válik a kertépítészeti módszerekkel elindított tájalkítás jelentősége. A tájkert, erőteljes komponáltsága ellenére is a környező tájelemekből inspirálódott, melyek a maguk idejében a több évtizedes, évszázados hagyományos tájhasználatnak köszönhetik megjelenésüket⁹. Az uradalmi központ, ahol a vidék egyetlen jelentősebb kertje kialakulhatott, mindig szimbolikus jelentőséggel bírt: a térség kulturális, gazdasági és társadalmi központját jelentette. A hasonló kulturális gócpontok számának növekedése a környezet egyre erőteljesebb alakításához vezetett¹⁰. Daniel Defoe „Tour through Great Britain” című művében 1724-26 közötti angliai körutazásának élményeit közli, kihangsúlyozva, hogy útja során minduntalan kisebb-nagyobb

5 |

birtokokba („county estates”) ütközött, melyeket a kultúra terjesztőinek nevezett. Az uradalmi központok ugyanakkor az eszmei áramlatok, a modern kertészeti vívmányok népszerűsítői az ország különböző vidékein. Ugyanezek a gondolatok hatják át Kazinczy Ferenc¹¹ majd száz évvel későbbi (1816-1819) erdélyi leveleit is. Minek tudható be, ha nem a nemzeti identitás és tájkultúra összefonódásának az a tény, hogy az erdélyi barokk kastély és kert – bár közvetlenül Béccsel állott kapcsolatban, épp e szerencsétlen politikai függőség következtében megtagadott mindent, ami bécsi barokk, és a francia barokk elemeit vonultatta fel, a helyi visszafogott, a szó jó értelmében vett „vidéki” stílusjegyekkel ellátva.

A helyi tájjal kialakulása, megőrzése erdélyi szinten is családokhoz, személyekhez, személyiségekhez kötődik. Példaként Teleki József gróf említhető, aki korának felvilágosult utazójaként kritikával nyugtázta a Nyugat-Európában látottak, hallottakat. Ha ezek tetszettek is, nem egy az egyben, hanem megszűrve, erdélyiesítve, a helyi viszonyokhoz alkalmazva valósította meg odahaza. A gróf Rousseau-val személyesen is találkozott, munkáit élete végéig figyelemmel kísérte, Voltaire-rel rendszeresen levelezett. 1792-ben meglátogatott többek között egy müncheni „anglus kert” is, majd 1793. március 8-án ezt írja fiának: „Én Gernyeszegen, az én kedves szigetemet és ott azt, hogy a szobámból a dombokra szép kinézésem van, és a halaimat úszkálni látom, nem tudom miért nem adnám...”. Azért tudott a Kós Károly által is oly sokszor méltatott erdélyi népi építészeti és tájgazdálkodás egyedi lenni és töretlen folyamatként egész a 20. század végéig fennmaradni, mert voltak Telekihez hasonló gondolkodású, széles látókörű lokálpatrióták, akik a helyi értékeket nem áldozták fel a divat oltárán. Több mint kétszáz, romjaikban ma is meglévő erdélyi dendrológiai kertünk nem csak egy-egy kastély reprezentatív környezete vagy kistáj képének markáns eleme (volt), de tájökölógiai szempontból egész

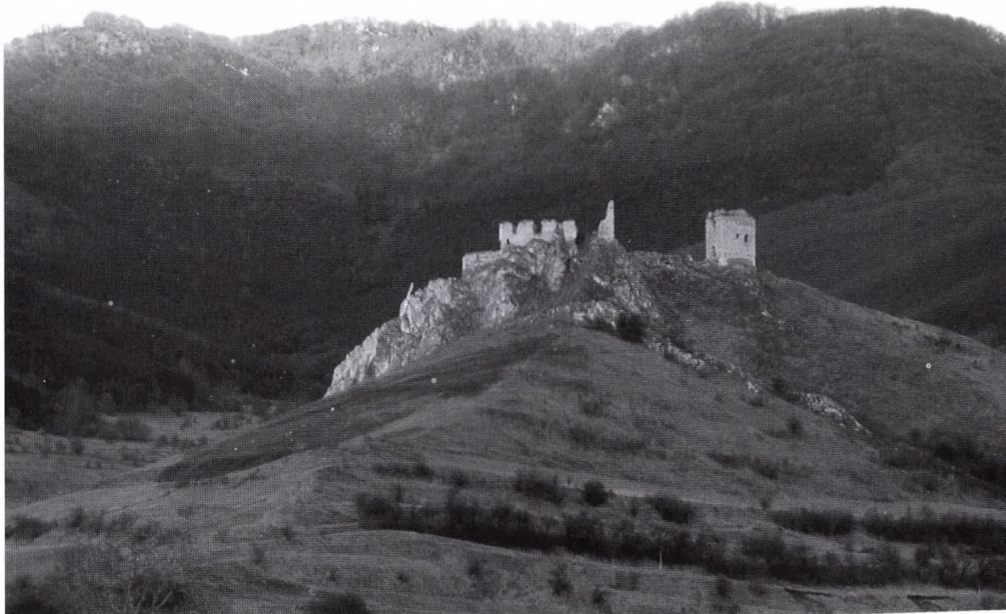
országreszek vegetációját és ezáltal képét befolyásolta. Ugyanúgy, ahogyan az erdélyi városok építészete is sajátos, nemzeti jegyekből fakadó jellemzőket tud felmutatni, az erdélyi táj is mind érzelmi, mind fizikai síkon több sajátos karaktert tudhat magának. A nemesi kultúrapropagáló rezidenciák mellett minden bizonnyal a székely rendtartásnak is szerepe volt egy tipikus tájkarakter létrehozásában és megőrzésében. A székelyek az erdőkre, legelőkre, kaszálókra, közbirtokossági területekre szabályokat alkottak, melyek áthágóit szigorúan büntették. A székely rendtartásnak köszönhetően alakultak ki és maradtak meg például jellemző tájértékként a „hagyásfás” legelők. Magyarországi (és erdélyi) szokás volt az országutak fásítása is, melyet törvény is szabályozott. Szegényebb és sivárabb manapság az erdélyi táj a kivágott és újra nem ültetett fák kígyózó sorai nélkül. Erzsébet ligeteink, melyekből több száz található úgy Magyarországon, mint Erdélyben, ugyancsak nemzeti indíttatásból, szeretett Erzsébet királynénk emlékére nőttek ki a földből kisebb-nagyobb településeinken a 19–20. század fordulóján, a mai napig jellemzően keretbe egy-egy völgyet vagy településrészt. Az utak menti várromok, a több évszázados határvédelmet szolgáló gyimesi „gyepútáj” egyedi tájértékei is a nemzettudat és tájkultúra összefonódásának példái. Népi építészeti, mely a tájból nőtt ki, annak szerves részeként fejlődött napjainkig, egyedi és utolérhetetlen. Paraszti kultúránk, mezőgazdasági hagyományaink ugyancsak e nemzeti tájalakítás példái.

Táj és jövő

„A táj több, mint tárgyi részleteink valósága..., olyan többletet tartalmaz, mely először hangulatként vagy légkörként érint meg minket.... A táj nem szintiszta természet. Nagymértékben a korábbi nemzedékek munkájának köszönhetjük milyenségét... Úgy jön létre, hogy a kölcsönös megértés jegyében integrálódik a másik ember tája a sajátunkba... A történelem folyamán az emberi tudat átalakul, és ezzel együtt átalakul a mindenkori valóság is. A táj története mindig tükrözi az emberi tudat történetét...”

A táj annyiban érték számunkra, amennyiben otthont nyújt nekünk. Ebből következően a tájból nem kell kizárnunk magunkat, nem is kell konzerválnunk, vagy éppen idealizált múltbeli tájról ábrándoznunk. A tájat használnunk kell, és ha szükséges, alakítanunk, hiszen ebben élünk, és élni nem lehet a környezet átalakítása, formálása nélkül. De alázattal kell alakítanunk, alkalmazkodva törvényeihez.

A hagyományok tisztelete és a fejlődés lehetőségének megteremtése együttesen képezik egy nemzet, egy népcsoport megmaradásának feltételeit. A tájjal évszázadokon át felelősen gazdálkodni tudó, ivadékaikra az erdő és a termőföld szeretetét hagyó ősök öröksége egyre fogy. Meg kellene végre értenünk és értetnünk azt, hogy a tájról soha nem beszélhetünk úgy, mint egy kész és sebezhetetlen termékről. A táj egy dinamikus folyamat, kezünk nyomán állandóan változik. Alakulása, fejlődése a falu,

61

7 | Eliade, M. (1999): A szent és a profán, Budapest, 175.

8 | Geoffrey Jellicoe, Susan Jellicoe (1988): Die Geschichte der Landschaft, Frankfurt, 207.

9 | „In den frühen Garten vor 1730 ging es wieder um eine Assimilation an die mitteleuropäische Landschaft” In: Buttler, von A. (1982): Der englische Landsitz 1715-1760, Gauting, 53.

10 | A kastély, a kúria és a hozzá kapcsolódó díszkert a piramis csúcsa csupán. Ennek fenntartása megfelelő háttérrel (birtokrendszert) feltételez, melynek kiterjedése nagyságrendekkel meghaladja a díszkert méretét. A birtok rendezése, művelése, az erdőgazdálkodás, a legelőművelés, stb. ilymódon - közvetve bar - de a tájalakítás tárgyát ugyancsak.

11 | „...Vig erőben nőtt és állott minden, amit láték s a tisztán tartott gyepek, a szép to hosszú deszka rostélyai, a virágtáblák s semmi nem inkább, mint a királyi tölgyek, gyönyörrel tölték el szememet, lelkemet. Valóságos tündérlak!”
In: Kazinczy F. (1944): Erdélyi levelek, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

a város, a nép kontinuitásának részét képezi. Erdélyi, magyar nyelvű felsőfokú szakemberképzésre van szükség tehát, mely vállalja ezt a hatalmas felelősséget: az erdélyi magyar nemzet megtartását úgy bennsőjében, mint külsőségeiben is. Olyan szakembereket kell képezni, akik a kisebbségi lét pozitívumait és negatívumait egyaránt megélik, ezek tapasztalataiból tanulni tudó magyarként felelősen cselekszenek az erdélyi táj megmaradása és felvirágzása érdekében; akik gyökereik révén érzik a helyes megoldásokat; akik példát mutatnak, szemléletet oktatnak, akik hisznek az ismeretlen ősök szellemi hagyatékában, amely a tájat lélekkel tölti meg; és nem utolsósorban akik ott vannak helyben, kitöltve azt az űrt, amely egyelőre az első bukaresti tájépítész promóció frissen végzett mérnökeire vár.

Az erdélyi társadalom pedig továbbra is külföldi szakemberekre kénytelen támaszkodni olyan kultúr-történeti szempontból is jelentős tájépítészeti feladatok megoldásánál, mint például a bonchidai Bánffy-kastély kertjének történeti feltárása, rekonstrukciós programtervének elkészítése.

Nem feladatom az ifjú bukaresti tájépítész iskola minősítése. Minden

esetre ott legalább rábredtek arra, hogy nem érdemes újabb Meyerekre, Rebhuhnokra és Redontokra várni, akik új Cismigiu-parkot, új Szabadság-parkot, vagy Kiseleff-sugarutat terveznek a jelenkor igényei szerint. Megteszik ugyanezt a felelősen gondolkodni képes ifjú román tájépítész iskola mérnökei.

Bennünk is tudatosodnia kellene, hogy itt és most a transzilvanizmus szellemében nevelkedett, magyar nyelvű erdélyi iskolákban és egyetemen képzett tájépítészre van szükség. Mert bármilyen szakértelemmel, tapasztalattal, humanizmussal áll is neki egy más tájékon nevelkedett, bukaresti vagy külföldi iskolát végzett tájépítész, csak különleges esetekben adatik meg neki az a lelki kapocs a röggel, amely az erdélyi (ha általánosságokban fogalmazunk: helybéli) embernek veleszületett jellemzője. Vannak, és lesznek tájépítész feladatok, melyeket „kozopolita” jellegükből kifolyólag pusztán szakmai hozzáállással is briliánsan meg lehet oldani. Ilyen lehet például egy modern városi köztér vagy közpark, esetleg játszótér megtervezése. Vannak – és reméljük, hogy lesznek még egy ideig – azonban olyan feladatok is, melyek-

re semmi áron nem szabad ráhúzni a globalizáció arctalan megoldásait, mert ezáltal megszűnne egy népcsoporthoz tartozó táj jellegének kontinuitása. Ez utóbbi feladatok csoportjába tartozhat egy történeti kert- vagy temetőrekonstrukció, egy sajátos hangulatú utcaépi elemeket tartalmazó település megújítási terve vagy egy hagyományos tájgazdálkodást folytató vidék tájfejlesztési, tájvédelmi stratégiájának kidolgozása. Ilyen esetekben behozhatatlan előny, ha a szakmai ismeretek megfelelő helyismerettel és a nemzeti identitástudatból gyökerező tervezői alázattal párosulnak.

A tudatos, hosszú távú és kitartó környezeti nevelés - melynek egyik fő eszköze a tájépítész képzés - képes csak visszaállítani azokat a belső - az érintett táj és közösség közti - kontrollmechanizmusokat, amelyek ma eltűnően vannak, sok helyen el is tűntek. A mai jogrendszer, ott ahol egyáltalában létezik, amelynek ez a kontroll lenne a feladata, nem működik. Nem is működhet, mert elszemélytelenedett, elidegenedett; átlagol, az átlagemberhez szól, aki átlag-környezetben él, ám valójában ilyen ember és ilyen környezet nincs.

SUMMARY

Only a thorough survey of landscape history and landscape development can be the basis of present and future development strategies. The historical survey of the landscape denotes those landscape- and environment-developing processes, as a result of which the landscape today appears, similar to an organism in perpetual development. Several surveys show a strong interdependence between the landscape and the population living in it. Through the history of Europe, the landscape manifests a national identity, and the same time it represents a starting point for elaboration of both landscape protection and landscape development strategies based on the history, natural and cultural potential of the surveyed area.

The experience of meeting a landscape includes both the view that we see and the picture that we mentally add to those seen. The integrated conservation of the built heritage – one important part of the landscape – it's a part of the organic development of the landscape, and this was due to the harmonious relationship between the landscape and the population inhabiting it. The landscape is a living organism depending on the relationship between nature and man, its destiny is therefore strongly intertwined with the individual conscience of the population living there and hopefully wanting to act for it. Both actions and negligences will become the heritage of future generations.

